МАРКЕТИНГ І РИНКОВІ ВІДНОСИНИ

УДК 631.15:332.339(467)

Жибак М.М.,
д.е.н.,, доцент, професор кафедри аграрної економіки та організації агробізнесу
ВП НУБіП України „Бережанський агротехнічний інститут"

АГРАРНИЙ РИНОК УКРАЇНИ: ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Формування та ефективне функціонування товарного ринку в державі забезпечує передумови для інтенсивного розвитку всіх галузей економіки та сфер суспільного життя. У Законі України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» пріоритетність розвитку агропромислового комплексу та соціального розвитку села в національній економіці зумовлюється винятковою значущістю та незамінністю вироблюваної продукції сільського господарства в життєдіяльності людини і суспільства, потребою відродження селянства як господаря землі, носія моралі та національної культури [1]. Тому сьогодні основною метою аграрних перетворень є створення умов для розвитку ефективного, високопродуктивного і конкурентного агропромислового сектора, що, в цілому, сприятиме економічному зростанню та підвищенню добробуту населення країни. Вирішення цього важливого завдання неможливе без ефективного розвитку та урегульованості аграрного ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання ефективного розвитку інфраструктури аграрних ринків, їх урегульованості змістовно досліджуються такими науковцями як В. Андрійчук, Т. Богомолова, В. Бойко, О. Гудзинський, М. Дем'яненко, О. Єрмаков, Ю. Коваленко, Ю. Лупенко, П. Макаренко, О. Могильний, В. Месель-Веселяк, П. Саблук, В. Юрчишин та ін. Певну значимість у розв'язанні специфічних проблем державного регулювання мають роботи відомих учених-економістів В. Благодатного, В. Амбросова, В. Геєця, П. Гайдуцького, І. Лукінова, С. Мочерного, Б. Пасхавера, Н. Прокопенка, А. Лисецького, О. Шпичака та ін. Аналіз результатів досліджень засвідчує необхідність подальшого удосконалення питання сучасного розвитку інфраструктури аграрного ринку закономірностей та принципів його функціонування. Саме це і зумовило напрямок даного дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану аграрного ринку України та визначення напрямків удосконалення його інфраструктури та стратегічних розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні довгострокові пріоритети розвитку аграрного ринку України визначаються, в першу чергу, як задоволення потреб країни у власному продовольстві і формування запасів продовольства, необхідних для економічної безпеки країни, а також відродженні експортного потенціалу України і повернення їй ролі світового експортера основних видів сільськогосподарської продукції. Розвиток ринкових відносин в АПК в значній мірі визначається структурою ринку, тобто внутрішньою будовою, розташуванням, співвідношенням його окремих елементів. Вона визначається багатьма факторами, серед яких найважливішими є форми власності і господарювання, кількість товаровиробників і покупців, типи виробленої продукції, ступінь контролю над цінами, бар'єри входу в галузь і виходу з неї, рівень розвитку економічних відносин, державна політика.

Розглянемо, що представляє собою інфраструктура аграрного ринку. Переважно до неї відносяться суб'єкти господарювання і види діяльності, що задіяні у процесі товарного обміну і які забезпечують функціонування аграрного ринку. Схиляємось до думки тих дослідників, які притримуються бачення, що інфраструктура ринку – це ті матеріальні активи (потужності), а також послуги, що надаються у розпорядження суб'єктам господарювання і сприяють вирівнюванню їх позиції на ринку, а також стимулюють підвищення економічної ефективності [3]. Тобто, якщо виробник аграрної продукції є навіть невеликим за розміром, але має доступ до розвиненої ринкової інфраструктури, він може мати вільний доступ до ринку, а відповідно, і можливість донести свою продукцію до кінцевого споживача на рівні з великим виробниками. При цьому, підтримка конкуренції між суб'єктами інфраструктури сприяє її розвитку і зниженню вартості послуг до рівня отримання нормальної норми прибутку на вкладений капітал, тобто до рівня найменш можливої але економічно доцільної ціни. Якщо ж ринкова інфраструктура розвинена недостатньо або має низьку ефективність, то суттєві переваги матиме великий учасник ринку. Аграрний ринок країни охоплює безпосередніх

виробників, споживачів сільськогосподарських товарів і представників ринкової інфраструктури – посередників. Суб'єкти аграрного ринку – це виробники у сільському господарстві України, де представлені всі три типи сільськогосподарських виробників, що існують у світі:

- крупні ферми. В Україні кількість сільськогосподарських підприємств становила у 2011 р. понад 12 тис., середня площа сільськогосподарських угідь – 18 га;
- малі і середні ферми середнього типу, інтегровані у світове сільське господарство, що переважають у структурі сільського господарства ЄС. В Україні цей тип тільки формується на основі 43 тис. селянських фермерських господарств із середнім розміром близько 6,5 га.;
- традиційні підсобні сімейні господарства, яких у світі налічується близько 500 млн. [2]. В Україні земельні ділянки мають 62,4% домогосподарств, а у сільській місцевості – 98,7%. Середній розмір особистих селянських господарств в Україні становить 0,5 га; вони виробляють основну частку плодоовочевої продукції та картоплі, понад половину – м'яса, молока та яєць.

Із загальної кількості підприємств близько 15 тис. становлять господарські товариства, приватні, державні та інші підприємства і кооперативи (крім фермерських господарств), з яких 15,8 % підприємств мають площу до 100 га, 17,3 % – від 100 до 500 га, 11,2 % – від 500 до 1000 га, 14,1 % – від 1000 до 2000 га, 18,8 % – понад 2000 га. Середній розмір одного господарства становить 1169 га сільськогосподарських угідь [2].

Як правило, всі перелічені типи співіснують у країнах з розвиненою ринковою економікою.

Важливого значення в аграрному секторі економіки набуває вертикальна і горизонтальна інтеграція. Недосконалість ринків, високі транзакційні витрати, відсутність гарантій виконання контрактів зробили вигідною заміну ринку вертикальною інтеграцією. Вертикальна інтеграція суб'єктів ринку представлена агрохолдингами. Вони є найбільш ефективним суб'єктом аграрного ринку на сучасному етапі [3]. Досить активно йде процес укрупнення господарств, земля переходить від сільськогосподарських підприємств до холдингів. Поки що основний механізм переходу землі – це оренда земельних часток. Успішно функціонують на Тернопільщині представники цього типу сільськогосподарських підприємств – агрохолдинги група компаній «Мрія», «Лендком», «Агроподсервіс», «Дзвін» та інші. Формування й активний розвиток крупних аграрних формувань, які мають в обробітку десятки і навіть сотні тисяч гектарів землі (зокрема, агрохолдингова група компаній «Мрія» сягнула показника понад 300 тис. га землі), величезні обсяги виробництва і продажу продукції мають під собою низку причин. Такі структури володіють перевагами із залучення значних обсягів фінансування, при веденні переговорів із постачальниками ресурсів, досягненні ефекту масштабу виробництва. Слід відзначити, що продуктивність великотоварних підприємств значно вища, ніж у середньому по підприємствах. Так, 1,3 тис. виробників зернових і зернобобових культур з обсягом виробництва понад 5,0 тис. тонн кожний отримали з кожного гектара на 9,8 ц продукції більше, ніж у середньому по аграрних підприємствах України [1]. Ефективність виробництва великих агрофірм зумовлена не тільки перевагами крупного товарного виробництва з повним циклом виробництва, переробки і маркетингу, але, не в останню чергу, пов’язана з особливостями чинного законодавства, що дозволяє сплачувати фіксований сільгоспподаток підприємствам, які виробляють власними силами понад 50% (з 2011р. – 75%) реалізованої сільськогосподарської продукції, і дозволяє експортерам повертати ПДВ [7].

Складовими елементами інфраструктури аграрного ринку є також наступні види діяльності та окремі учасники ринку: оптова і роздрібна торгівля, біржі, збутові кооперативи, виставки і ярмарки, торгові доми, інформаційно-аналітичні агенції, системи транспортування і зберігання аграрної продукції і, безумовно, державне регулювання [6]. Це пояснюється тим, що державне регулювання відповідає багатьом критеріям інфраструктури і може призводити до погіршення або покращення виконання аграрним ринком своїх функцій, створюючи умови і надаючи відповідні послуги учасникам ринку.

Ефективність виконання зазначених ринкових функцій вимірюється, в першу чергу, найменшими витратами, пов’язаними з просуванням товарів від виробника до споживача, а також наданням послуг, яких потребують споживачі. Вони виникають незалежно від того, хто це здійснює – аграрний виробник, посередник, маркетинговий кооператив, експортер, компанія оптової або роздрібної торгівлі. Сьогодні в Україні висока вартість інфраструктури формується фізичною інфраструктурою ринку, а також регулюванням ринку, тому важливим є розвиток даних складових [6].

Оскільки ціна реалізації продукції фактично є орієнтиром для створення конкурентоспроможної стратегії аграрного підприємства, то важлива роль в організації аграрного ринку належить інституціям ринкової інфраструктури, які покликані виконувати функції генераторів ринкових цін: біржам, торговим домам, аукціонам, фірмовим магазинам тощо. Ринкова інфраструктура повинна генерувати цінові сигнали як результат взаємодії попиту та пропозиції. Чим точніше ціни відображають взаємодію попиту та пропозиції, тим правильнішими будуть і управлінські рішення, які приймають суб’єкти ринкових відносин та органи державного регулювання [5]. Стан біржової торгівлі, необхідно визнати, вимагає значного покращення. Хоча перші постанови Кабінету Міністрів з питань організації біржового ринку сільгосппродукції з'явилися ще у 1995 р., система аграрних товарних бірж практично не працювала на обслуговування сільгоспвиробників. Однак, останнім часом значними обсягами зростає

кількість сільськогосподарської продукції, яка продається через біржі, а великі мережі супермаркетів та переробних підприємств започатковують тісні зв'язки з агровиробниками і пропонують досить високі закупівельні ціни за продукцію належної якості. Але переважна більшість біржових угод є оптовими, хоча сільгоспвиробникам конче необхідно укладання форвардних і, особливо, ф'ючерсних угод, які гарантують суб'єкту господарювання продаж продукції за затвердженими цінами у визначені терміни і в означених обсягах. Тобто, за умови укладання ф'ючерсних угод аграрні підприємства страхують свої ризики, що пов'язані зі зміною цін на ринку, тим самим підвищуючи власну конкурентоспроможність [8]. Причиною відсутності неоптової торгівлі є той факт, що при укладанні форвардного контракту покупець продукції вимагає забезпечення гарантій його виконання шляхом надання постачальником (виробником) ліквідної застави. А виробник у більшості випадків надати його не в змозі.

Однією з основних проблем ефективного функціонування аграрного ринку є невирішеність тривалого зберігання товарних партій, а також неможливість комплектувати достатньо великі для продажу на більш високому рівні ринкової інфраструктури товарні партії безпосередніми товаровиробниками. Це створює умови для функціонування закупівельних підприємств та більш потужних торгових операторів, що негативно впливає на прибутки сільськогосподарських товаровиробників.

Особливістю сільськогосподарського виробництва є його сезонність. У певних межах її можна згладжувати шляхом виготовлення продуктів, які мають неоднакові час виробництва і робочий період. Науково-технічна революція здійснюється на основі ринкових механізмів, що у сільському господарстві передбачає не просто використання техніки, а створення системи машин та застосування досягнень біотехнології. А тому, перш ніж розпочинати процес вироблення сільськогосподарської продукції, слід мати перед собою орієнтири щодо її ціни та термінів і способів реалізації продукції.

Ще одним вкрай необхідним елементом інфраструктури аграрного ринку, що має сприяти підвищення конкурентоспроможності підприємств, є його комунікаційне та інформаційне обслуговування. До системи комунікацій належать транспортна, телефонна, радіотелефонна, телевізійна і комп'ютерна системи, які забезпечують підприємницьку діяльність розосереджених у просторі сільськогосподарських підприємств та індивідуальних сільських товаровиробників. Тому необхідно розвивати в країні створення Національної системи розповсюдження сільськогосподарських знань та інформації. Аграрний ринок не може розвиватися без вирішення проблеми своєчасної доставки продукції, виробленої у сільському господарстві, до місць її зберігання, пакування, тарування, переробки і споживання. Будівництво доріг для переміщення величезних товарних потоків сільськогосподарської продукції, як і розвиток телефонної, радіотелефонної, телевізійної систем зв'язку в сільській місцевості потребує реальної державної підтримки.

Важливою умовою в Україні, яка прагне вирішувати існуючі проблеми ефективного функціонування аграрного ринку є підготовка кадрів для агропромислового комплексу вищими навчальними закладами. Сьогодні кошти, що виділяються на підготовку кадрів, в основному, стосуються лише оплати праці та видатків на споживання. На розвиток аграрних навчальних закладів в Україні на протязі останніх років кошти практично не виділяються. Безперечно, що без висококваліфікованих спеціалістів у сфері сільського господарства розвиток аграрно-промислового ринку відбуватись не може.

Як вже зазначалось, що одним із пріоритетів розвитку аграрного ринку є відродження експортного потенціалу України на основі шляхів підвищення ефективності зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств. Тому головною метою заходів державної підтримки галузі має стати підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняного аграрного виробництва, що стане головним чинником посилення позицій України на світових ринках продовольства в умовах їх рецесії й поглиблення фінансової кризи. Розв'язання визначених проблем створить сприятливі умови для розвитку інфраструктури аграрного ринку, покращить цінову кон'юнктуру та фінансовий стан аграрного сектору.

***Висновки з даного дослідження*.** Сутність ефективного аграрного розвитку полягає у тому, щоб сформувати умови для забезпечення розгорнутого типу відтворення всіх галузей і сфер аграрного ринку, забезпечити дотримання інтересів, споживачів і держави. Сільськогосподарське виробництво має значну низку проблем, але, на наш погляд, ці проблеми можуть бути не такими болісними, якщо буде створена ефективна мережа руху аграрної продукції від виробника до споживача, що забезпечуватиме паритетність економічних інтересів виробників, переробників і кінцевих споживачів на основі використання досягнень сучасного менеджменту, логістики, ефективного маркетингу та фінансової обґрунтованості. Отже, для успішного збуту виробниками аграрної продукції необхідно, перш за все, на державному рівні створити умови для розвитку біржової торгівлі сільськогосподарською продукцією, а особливо – для укладення ф'ючерсних і форвардних контрактів, створення дієздатних оптових ринків сільськогосподарської продукції та інтенсифікації процесів комунікаційно-інформаційного забезпечення діяльності агровиробників. Для реалізації експортного потенціалу аграрних підприємств необхідно створити умови для залучення іноземних інвесторів, сприяти технічному і технологічному переоснащенню потужностей для виробництва експортної продукції, закріпитись на традиційних та освоювати нові ринки збуту.

Література

1. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://new.minagro.gov.ua
2. Сільське господарство України у 2011 році / Звіт Державного комітету статистики України. – Офіційна Інтернет-сторінка Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua.
3. Старіков О.Ю. Суть і складові елементи інфраструктури аграрного ринку через призму його функцій / О.Ю. Старіков // Формування ринкової економіки: зб. наук. праць: спец. вип. Аграрна економічна освіта в розбудові конкурентоспроможного сільського господарства України. – К. КНЕУ, 2009. – С. 559-567.
4. Латинін М.А. Аграрний сектор економіки України: механізм державного регулювання: монографія / М.А. Латинін. – Х. : Вид-во ХарРИ НАДУ "Магістр", 2006. – 320 с.
5. Гладій М.В. Формування оптового ринку в Україні / М.В. Гладій. – К. : ННЦ Інститут аграрної економіки, 2007. – 580 с.
6. Березін О.В. Продовольчий ринок України: теоретико-методологічні засади формування і розвитку : монографія / О.В. Березін. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 184 с.
7. Регіони України 2010: [статистичний збірник] / Держкомстат України; за ред. О. Г. Осауленка. – К., 2011. – Ч. 1. – 368 с.
8. Кваша С.М. Вплив світової фінансової кризи на розвиток аграрного сектору вітчизняної економіки / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 5. – С. 3-9.

УДК 338.436.(477)

Одінцов М.М,
д.е.н., професор кафедри економіки
Кременчуцький національний університет
Одінцов О.М.,
к.е.н., доцент кафедри економіки та управління
Черкаський державний технологічний університет

ДИВЕРСИФІКАЦІЯ ЯК ФАКТОР ІННОВАЦІЙНО-КЛАСТЕРНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОЇ ЕКОНОМІКИ

Постановка проблеми. Пошуки раціональної моделі виживання і подальшого розвитку сільськогосподарського підприємництва в умовах мінливої кон'юнктури ринку та низької купівельної спроможності населення обумовлюють зростання ролі диверсифікації виробництва як фактора підвищення конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому продовольчих ринках. Оптимальне формування стратегії і тактики сільськогосподарських підприємств і їх об'єднань визначають тип диверсифікації, особливості спеціалізації, концетрації і інтенсифікації виробництва. Разом з тим, у вітчизняній теорії управління економікою проблеми диверсифікації залишаються недостатньо дослідженими, що стримує реалізацію резервів і підвищення ефективності аграрного виробництва.

Визначення поняття «диверсифікація» походить від слів «diverus» – різний і «facere» – робити (латин. походження), а також англійського слова «diversification», що означає різноманітність, безліч форм, дій або станів, розширення напрямів виробничої діяльності, інвестування у різні сфери бізнесу для забезпечення економічної безпеки. Сутність диверсифікації у сільському господарстві полягає в тому, що вона надає можливість підприємствам, різним за організаційною формою та власністю, пристосуватися до існуючої кон'юнктури ринків, які швидко піддаються змінам попиту і пропозиції. З економічної точки зору, це одночасний розвиток декількох, пов'язаних і не пов'язаних між собою технологічних видів виробництв, розширення різного видового складу і асортименту сільськогосподарської продукції і продуктів харчування з неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження проблем диверсифікації сільськогосподарського виробництва проводили такі вітчизняні науковці як В. Андрійчук, М. Корецький, А. Шепіцен, В. Борисова, Н. Маслак, І. Міхаліна, Н. Бурчак та ін. Аналізуючи їх підходи до визначення сутності диверсифікації, можна стверджувати, що єдиної точки зору щодо шляхів її розвитку в умовах ринку немає. На думку окремих вчених [1; 2], диверсифікацією сільськогосподарського виробництва є